
Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.200-206

І. В. Бородій,*e-mail: iruna.borodiy@gmail.com***ORCID ID 0000-0002-7673-6431;****В. В. Топчій,***д-р юрид. наук, професор,**заслужений юрист України,**Державний податковий університет**e-mail: tv1959@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-4596-6469**

ПРАВОВА ПРИРОДА І ЗМІСТ ПРАВА НА ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Зазначено, що Конституція України закріпила право громадян на захист як одне з основних прав громадян та як гарантію реалізації всіх інших основних прав громадян. Для характеристики судового захисту та права на нього необхідно виходити насамперед із конституційно-правової природи суду як самостійного органу державної (судової) влади, покликаного забезпечувати права та свободи людини і громадянина у вигляді здійснення правосуддя, порядок реалізації якого має відповідати загально визнаним стандартам судової влади. У зв'язку з цим метою триваючої упродовж багатьох років судової реформи в Україні є створення незалежної судової влади, здатної вирішувати завдання максимального дотримання і непорушення приписів закону представниками інших гілок державної влади. Судова влада в системі інших гілок влади самостійна та повноважна через свій високий статус, компетентність, авторитетність, саме вона повинна гарантувати забезпечення конституційних прав і свобод особи, зокрема у сфері кримінального провадження.

Звісно ж, що ситуація, що склалася в науці, обумовлена тим, що закріплення конституційного права на судовий захист як права на захист людиною своїх прав і свобод від будь-якого посягання через судову владу було встановлено відносно недавно, проте всі видатні праці з аналізу судового захисту належать до радянського періоду, коли предмет судового захисту мав децю інший зміст.

Автор вказує, що, розглядаючи конституційне право на судовий захист, у кримінально-правовій сфері мимоволі зустрічаємося з дискусією, яка триває щодо

змісту поняття правосуддя, про можливість реалізації судової влади в інших формах та статус судових рішень, що не містять підсумкового висновку про винуватість чи невинуватість особи. Не аналізуючи думки щодо цього питання, зазначимо, що ця дискусія має значення для вирішення питання про те, чи тільки у формі відправлення правосуддя можливий захист прав і свобод судом. Автор погоджується з позицією В. А. Лазаревої в тому, що, «реалізуючись у всіх видах судової діяльності, судовий захист є фактором, що зближує судовий контроль і правосуддя». Отже, варто зробити висновок, що конституційне право на судовий захист прав і свобод реалізується не лише під час здійснення правосуддя, а й в інші форми судової діяльності: судовий контроль і судові приписи.

Ключові слова: захист, учасники провадження, судовий захист.

Метою роботи наукової статті є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо визначення сутності механізму забезпечення захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також надання обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства у цій сфері правовідносин і практики його застосування.

Постановка проблеми. Становлення України як правової демократичної держави передбачає необхідність організації правової системи на основі принципу взаємної відповідальності держави й особи. Не є винятком з цього правила і сфера кримінального судочинства, де значною мірою зачіпаються права, свободи та законні інтереси людини. Специфікою кримінального процесу є те, що держава, реалізуючи публічні функції, вимушена реагувати на вчинення суспільно небезпечного діяння шляхом здійснення кримінального провадження, впродовж якого залучає осіб до проведення процесуальних дій, іноді попри їх волю. Характер поведінки людини під час досудового розслідування та судового розгляду, бажання допомогти всебічно та повно встановити обставини кримінального провадження, зокрема надати достовірні та вичерпні відомості, багато в чому залежать від її впевненості в особистій безпеці, яка належить до фундаментальних потреб індивіда. Зазначене вище обумовлює необхідність створення та функціонування надійної системи захисту осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні основи забезпечення захисту учасників кримінального процесу на різних етапах розвитку та становлення юридичної науки досліджувалися як комплексно, так і в їх окремих аспектах. Особливу увагу варто звернути на роботи таких учених, як: О. В. Бардацька, В. П. Бахін, Б. Т. Безлепкін, В. І. Бояров, Л. В. Брусніцин, О. І. Бунін, В. В. Войников, В. І. Галаган, О. І. Габро, О. М. Гогусь, О. О. Гриньків, Т. І. Грузінова, М. В. Гузела, П. В. Діхтієвський, Є. В. Жариков, О. О. Зайцев, В. С. Зеленецький, Л. Б. Ільковець, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, В. О. Коновалова, В. В. Король, М. І. Костін, М. В. Куркін, В. І. Крайнов, А. О. Ляш, І. А. Малютін, В. І. Маринів, О. В. Мельник, А. М. Орлеан, Т. І. Панасюк, Т. В. Пацалова, М. А. Погорецький, Г. П. Середа, К. Д. Шевченко, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, О. Г. Шило, Б. В. Щур та ін.

Виклад основного матеріалу. Конституція України закріпила право громадян на захист як одне з основних прав громадян та як гарантію реалізації всіх інших основних прав громадян.

Для характеристики судового захисту і права на нього необхідно виходити насамперед із конституційно-правової природи суду як самостійного органу державної (судової) влади, покликаного забезпечувати права та свободи людини і громадянина у вигляді здійснення правосуддя, порядок реалізації якого має відповідати загально визнаним стандартам судової влади. У зв'язку з цим метою триваючої упродовж багатьох років судової реформи в Україні є створення незалежної судової влади, здатної вирішувати завдання максимального дотримання і непорушення приписів закону представниками інших гілок державної влади.

Судова влада в системі інших гілок влади самостійна та повноважна через свій високий статус, компетентність, авторитетність, саме вона повинна гарантувати забезпечення конституційних прав і свобод особи, зокрема у сфері кримінального провадження.

Ю. Я. Макаров зазначає, що завданням судової влади є забезпечення захисту права і свободи людини та громадянина. Основні права і свободи людини та громадянина (соціальні, економічні, політичні та ін.), захист яких від будь-яких посягань є обов'язком судової влади, закріплені у розділі 2 Конституції України [9].

До питань права на судовий захист зверталися представники різних галузей права [5]. Під час аналізу підходів до розгляду конституційного права на судовий захист, його змісту, запропонованих у науці, можна зазначити той факт, що найчастіше за основу береться цивільне та цивільно-процесуальне розуміння судового захисту прав, свобод та законних інтересів.

Так, О. М. Ведерніков визначає конституційне право на судовий захист учасників кримінального процесу як складно-структурну та багатоаспектну правову освіту, що надає особі можливість звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод, законних інтересів, захищати їх особисто або шляхом залучення до цього адвоката (захисника) й одержати захист своїх прав і свобод [4].

Г. А. Жилін звертає увагу, що конституційне право на судовий захист є правом на захист дійсно порушених або неправомірно оспорюваних прав та свобод за допомогою суду [6].

О. Я. Біляєвська трактує конституційне право на судовий захист як основне, що не відчужується і не підлягає обмеженню ні за яких обставин суб'єктивне конституційне право-гарантію, що полягає в сукупності можливостей захищати об'єкти, що піддалися посяганню, охороняються законом за допомогою ефективного і справедливого правосуддя [3].

Так, Т. С. Каледа висуває ідею про судовий захист як функції судової влади, що реалізуються у всіх формах здійснення правосуддя, зокрема й у кримінальному процесі [7].

Звісно ж, що ситуація, яка склалася в науці, обумовлена тим, що закріплення конституційного права на судовий захист як права на захист людиною своїх прав і

свобод від будь-якого посягання через судову владу було встановлено відносно недавно, проте всі видатні праці з аналізу судового захисту належать до радянського періоду, коли предмет судового захисту мав дещо інший зміст.

Розглядаючи конституційне право на судовий захист, у кримінально-правовій сфері мимоволі зустрічаємося з дискусією, що триває щодо змісту поняття правосуддя, про можливість реалізації судової влади в інших формах та статус судових рішень, що не містять підсумкового висновку про винуватість чи невинуватість особи [10]. Не аналізуючи думки щодо цього питання, зазначимо, що ця дискусія має значення для вирішення питання про те, чи тільки у формі відправлення правосуддя можливий захист прав і свобод судом. Потрібно погодитися з В. А. Лазаревою в тому, що, «реалізуючись у всіх видах судової діяльності, судовий захист є фактором, що зближує судовий контроль і правосуддя». Отже, варто зробити висновок, що конституційне право на судовий захист прав і свобод реалізується не лише під час здійснення правосуддя, а й в інші форми судової діяльності: судовий контроль і судові приписи.

Продовжуючи аналіз правової природи та змісту конституційного права на судовий захист учасників кримінального процесу, вважаємо за необхідне розглянути питання співвідношення цього права з правом на справедливий судовий розгляд.

Не викликає сумніву, що право кожного на судовий захист його прав і свобод без сумніву значно близьке за змістом до поняття права на «справедливий судовий розгляд справи у розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону». У зв'язку з цим Д. В. Білоусов вважає, що до змісту конституційного права кожного на судовий захист його прав і свобод варто включати мінімум ті самі елементи, які включаються до змісту права на справедливий судовий розгляд [2]. Необхідно зазначити, що зміст конституційного права може бути ширшим за зміст конвенційного права на справедливий судовий розгляд.

Розглядаючи правову природу та зміст конституційного права на судовий захист учасників кримінального процесу, неможливо не зупинитися на аналізі суб'єктів цього права, бо однією з форм його реалізації є судовий контроль. На думку О. В. Качалової, «судовий контроль є різновидом змагального судочинства, що автоматично передбачає з'ясування поняття «сторони» [8].

Проте, вважає А. С. Олександров, «розподіл учасників процесу на сторони, запропоноване в КПК, у судово-контрольному провадженні, що здійснюється за правилами того ж КПК України, є абсолютно неприйнятним» [1].

Спір може виникнути не лише між стороною обвинувачення та стороною захисту (обвинувачений – слідчий, прокурор), а також між учасниками сторони обвинувачення (потерпілий – слідчий, прокурор), між учасниками процесу, які не мають жодного визначеного в законі найменування (особа, у якої провели обшук), жодного відношення до сторін обвинувачення та захисту.

Наприклад, правом на оскарження рішень та дій (бездіяльності) посадових осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, мають і не названі в законі особи в тій частині, в якій виконували процесуальні дії та прийняті процесуальні рішення зачіпають

їх права та законні інтереси. Ними можуть бути, наприклад, поручитель, особа, якій неповнолітній відданий під поручительство, заставодавець, заявник, за заявою якого не внесено відомості до єдиного державного реєстру досудових розслідувань, особа, чие майно вилучено чи пошкоджено під час обшуку чи вилучення. Причому заявником може бути як фізична особа, так і представник юридичної особи.

Варто зазначити, що бувають випадки надання судового захисту і без звернення зацікавленої особи. Мається на увазі судовий захист, який надається в силу закону, шляхом перевірки законності та обґрунтованості запобіжних заходів і проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують конституційні права та свободи.

Висновок. З огляду на зміст норм КПК України, що регламентують права учасників кримінального процесу на судовий захист, необхідно сформулювати в КПК України коло таких учасників, якими за певних обставин можуть бути:

- учасники кримінального провадження;
- інші особи, чий права та законні інтереси порушені;
- захисники;
- законні представники та представники учасника кримінального провадження;
- особа, яка представляє інтереси учасника кримінального провадження (іншої особи), у кримінальному процесі як представник досі ще не допущена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Олександров А. С. Кримінальне судочинство: теорія та практика. М.: Юрайт, 2015. С. 154.
2. Білоусов Д. В. Судовий захист у конституційному механізмі гарантування права і свободи людини і громадянина. Актуальні проблеми реалізації права на судовий захист. *Суддя*. 2015. № 4. С. 7.
3. Біляєвська О. Я. Конституційне право людини та громадянина на судовий захист. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2. С. 6.
4. Ведерніков А. М. Про поняття та сутність конституційного права особи на судовий захист. *Вісник Томського державного університету*. 2011. № 348. С. 80.
5. Вершинін В. Б. Судовий захист як комплексний інститут права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. 2011. С. 45.
6. Жилін Г. А. Право на судовий захист. *Юрист*. 2015. № 7. С. 24.
7. Каледа Т. С. Судовий захист у кримінальному процесі: проблеми, теорії та практики. *Проблеми сучасної науки та освіти*. 2013. № 2 (16). С. 23.
8. Качалова О. В. Ефективність захисту у кримінальних справах. *Суддя*. 2015. № 5. С. 29.
9. Макаров Ю. Я. Судовий захист прав особи у кримінальному процесі. *Суддя*. 2015. № 4. С. 76.
10. Судова влада та правосуддя: курс лекцій / за ред. В. В. Єршова. М., 2011. С. 490.

REFERENCES

1. Oleksandrov A. S. Kryminalne sudochynstvo: teoriia ta praktyka. M.: Yurait, 2015. S. 154.
2. Bilousov D. V. Sudovy zakhyst u konstytutsiinomu mekhanizmi harantuvannia prava i svobody liudyny i hromadianyna. Aktualni problemy realizatsii prava na sudovy zakhyst. *Suddia*. 2015. № 4. S. 7.
3. Biliaievska O. Ya. Konstytutsiine pravo liudyny ta hromadianyna na sudovy zakhyst. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 2. S. 6.
4. Vedernikov A. M. Pro poniattia ta sutnist konstytutsiinoho prava osoby na sudovy zakhyst. *Visnyk Tomskoho derzhavnoho universytetu*. 2011. № 348. S. 80.
5. Vershynin V. B. Sudovy zakhyst yak kompleksnyi instytut prava: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. 2011. S. 45.
6. Zhylin H. A. Pravo na sudovy zakhyst. *Yuryst*. 2015. № 7. S. 24.
7. Kaleda T. S. Sudovy zakhyst u kryminalnomu protsesi: problemy, teorii ta praktyky. *Problemy suchasnoi nauky ta osvity*. 2013. № 2 (16). S. 23.
8. Kachalova O. V. Efektyvnist zakhystu u kryminalnykh spravakh. *Suddia*. 2015. № 5. S. 29.
9. Makarov Yu. Ya. Sudovy zakhyst prav osoby u kryminalnomu protsesi. *Suddia*. 2015. № 4. S. 76.
10. Sudova vlada ta pravosuddia: kurs leksii / za red. V. V. Yershova. M., 2011. S. 490.

I. Borodiy. Legal nature and content of the right to protection of participants in criminal proceedings

It is noted that the Constitution of Ukraine enshrines the right of citizens to protection as one of the fundamental rights of citizens and as a guarantee of the realization of all other fundamental rights of citizens. To characterize judicial protection and the right to it, it is necessary to proceed primarily from the constitutional and legal nature of the court as an independent body of state (judicial) power to ensure human and civil rights and freedoms in the form of justice. In this regard, the goal of the ongoing judicial reform in Ukraine for many years is to create an independent judiciary capable of solving the problem of maximum compliance and non-violation of the law by representatives of other branches of government. The judiciary in the system of other branches of government is independent and authoritative due to its high status, competence, authority – it is it that must guarantee the constitutional rights and freedoms of the individual, including in the field of criminal proceedings.

Of course, the current situation in science is due to the fact that the consolidation of the constitutional right to judicial protection as the right to protect human rights and freedoms from any encroachment by the judiciary was established relatively recently, but all outstanding work on judicial protection belong to the Soviet period, when the subject of judicial protection had a slightly different meaning.

The author points out that when considering the constitutional right to judicial protection in the criminal law sphere, we involuntarily encounter the ongoing discussion on the content of the concept of justice, the possibility of exercising judicial power in other forms and the status of court decisions that do not contain a final conclusion innocence of the person. Without analyzing the views on this issue, we note that this discussion is important to address the question of whether only in the form of justice can protect the rights and freedoms of the court. The author agrees with the position of VA Lazareva that "being realized in all types of judicial activity, judicial protection is a factor that brings together judicial control and justice." Thus, it should be concluded that the constitutional right to judicial protection of rights and freedoms is exercised not only in the administration of justice, but also in other forms of judicial activity: judicial control and court orders.

Keywords: *protection, participants in the proceedings, judicial protection.*

Стаття надійшла до редколегії 3 червня 2022 року